

ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ "СТОЮ ПИШКОВ" - СМОЛЯН

СЪНАЖИ БОГЪ

СБОРНИК

90

ГОДИНИ

ОТ

ОСВОБОЖДЕНИЕТО
НА РОДОПИТЕ

за Божна милост и Народната Божна

ГОДИНИ

ОТ

за победата на краевото и околните

и в знак на Нашето благодарение

ОТЪ ИМПЕРАТОРСКИ ОРЕДЕНЪ „ЗА КРАЕВОСТЪ“

Съобщава се да му се даде напосрещната грамотна

ПРОСВЕТНОТО ДЕЛО В СРЕДНИТЕ РОДОПИ ПРЕЗ ПЕРИОДА 1912 – 1914 Г.

Златка Петрова

Исторически музей "Стою Шишков" - Смолян

Върху историята на учебното дело в Средните Родопи няма цялостно проучване. По темата, която е обект на настоящото проучване, има отделни статии на краеведи и местни изследователи, анализиращи само някои аспекти.

В трудовете на големите родоповеди Стою Шишков, Васил Дечов, както и на Георги Чичовски и Христо Караманджуков, намират място някои отделни проблеми от развитието на българската просвета в този край.

В последните десетилетия се появяват и много поселищни монографии на родопските селища, в които бе събран много фактологичен материал за учебното дело в тях. Цялото това "дело на предшествениците", както и издирването на нови документи от архивите на ИЦИА – София, Пловдив и Смолян става основа на един от обобщаващите трудове на Стоил Седянков "Просветното дело в Средните Родопи 1830-1944 година", издадена през 1985 г. Но в него междувоенните периоди са слабо засегнати и се нуждаят от ново преосмисляне.

Принос в проучването на отделни проблеми на учебното дело имат и изследователите от по-ново време – Петър Маринов, Анастас Примовски, Константин Канев, Петко Карапетков и др.

В последните няколко години монографичните трудове на Христо Гиневски и на Никола Симеонов на базата на новооткрити документи запълниха някои бели петна в родопската и общобългарска историческа литература.¹

Като цяло проблемите на Среднородопието, в частност и на учебното дело, отсъстват от националната историография и проучванията на българските историци. Тази тенденция се запазва и в по-ново време, като се забелязва известен научен интерес към историята на този край.

В настоящото научно съобщение са използвани материали от фондовете на архивите в Смолян, Пловдив и ИЦИА – София. При проучването се откриха и нови, неизползвани досега документи за състо-

¹ Гиневски, Хр. Родопското възраждане. Смолян, 1984; Гиневски, Хр. Родопската интелигенция през Възраждането. Смолян, 2001; Симеонов, Н. Среднородопското просвещение. Т. I. Смолян, 2001.

янието на учебното дело в Средните Родопи през Балканската война. Така представеното съобщение има за цел да покаже състоянието и развитието на образованието във военния период 1912-14 г. и влиянието му от това на свободния Рупчоски район, независимо от разделението на границата. Особено внимателно ще се проследи и проникването на новобългарската просвета сред българите мохамедани в този район.

Обща характеристика

Просветното дело в Средните Родопи до 1912 година се развива в по-трудни и сложни условия, отколкото другите райони в свободна България. Въпреки това то бележи едно възходящо развитие. В големите български християнски селища (Устово, Райково, Славеино, Чокманово и др.) вече има създадени и работят класни училища, а в по-малките навсякъде първоначални и начални.¹ Училищата се урещат по системата на тези от Източна Румелия. В тях постъпват голям брой ученици и обучението се води по новата аналитико-синтетична метода. В първоначалните училища учениците се разделят на отделения. Голяма част от учениците от Ахъчелебийска каза вече учат в Държавното трикласно училище в Чепеларе и проявяват голяма ученолюбивост. За това пише и директорът Стою Шишков: "За отбелязване е, че най-малко или никак са изоставачите ученици от Турция, дето напротив трябва да се знае, че програмата там е много скастриена в учебния си материал и начинът на обучението по-разнообразен, па и колкото въобще учебно дело в известни ограничени рамки поставено".²

Кои са причините в Ахъчелебийска каза, които не позволяват откриването на околийско класно училище? На първо място отдалечеността от големите просветни центрове Одрин, Солун, Серес и откриването на казата от стария и естествен център Пловдив. На второ място влошеното икономическо положение и намаляване на църковните приходи, които по-рано покриват всички църковно-училищни разходи. Това се отбелязва в Четвъртия отчет на Чепеларското училище. "Големите села, които по-рано издържат по двама и трима учители с по 50 и 60 лири заплата, сега заплащат по 10, 15 и 20. Всичко това довежда Устово и Райково и всички други села да чакат Светата Екзархия да се притече на помощ". И на трето място е липсата на учители с високо педагогическо образование.

За развитието на учебното дело в централните селища Райково, Устово, Смолян ще се спрем по-подробно, защото новите процеси и явления в тях са ясно изразени и добре документирани.

¹ Маринов, П. Протоиерей Димитър Мавров. – Родопи, 1937.

² Шишков, С. Бележки по учебното дело из Рупчоско – Родопски напредък, кн. 7, 1904, с. 194.

Военните действия на Тракийския боен фронт дават отражение и върху състоянието на учебното дело в новоосвободените земи. В Гюмюрджинска околия от 21 училища учебната 1912-13 завършват успешно само 9, в Ксантийска – 2 от съществуващите 5 и т.н. Сравнително слабо са засегнати училищата в Ахъчелебийско, където до края на май 1913 година оцеляват 15 от започналите учебната година 22 училища.

Временното закриване на училищата се дължи на няколко причини. В условията на бойни действия децата не могат да посещават учебни занятия. Училищата, намиращи се в зоните на военно придвижване, са предоставени за казарми. Другата причина се отнася до учителството. Мнозина от тях са призовани във войската, а други като доброволци постъпват в Македоно-одринското опълчение. Друга част от тях, познавайки местните условия, постъпват в новите административни структури.¹

В рапорта главният учител Георги Тотев от 28.10.1913 година до Пашмаклийския училищен инспектор докладва следното: “До тази учебна година двете махали в Райково, наричани Долно Райково и Горно Райково в учебно отношение са били съвсем отделни. Горно Райково е издържало основното училище, а Долно Райково с помощта на Екзархията – основно и трикласно училище.”² Училищата в двете махали се отвориха на първи септември. Записването на учениците във всички училища ставаше бавно, особено през втората половина, когато почна мобилизацията. В началото на октомври записването спря и много от учениците отсъстваха. Занятията в класовете продължиха до 13 октомври, когато българските войски след неколкодневни сражения на границата завзеха околията ни.”³ След тази дата учителите са натоварени с работа в канцелариите на кметствата в Устово и Райково и учебният процес става невъзможен. По тази причина и защото учебните помещения са заети от военните в Горно Райково, основното училище и там е закрито след 13 октомври. Само в Долно Райково занятията в основното училище са продължени до коледната ваканция, защото училищната сграда остава свободна и учителите оставени на работа. Прекъсвания са правени за няколко дни, когато помещенията са използвани за временна болница. Сравнение между записаните през учебната 1911-12 и тази 1912-13 година не може да се прави поради изключителните обстоятелства.

Поради настъпилите събития от 17 септември 1912 година занятията в училищата се прекъсват навред в екзархийските области до пролетта на 1913 година. С телеграма от 4.02.1913 г. на пашмаклийския околийски началник до кметовете се нарежда “до траене на воен-

¹ ЦДИА, ф. 945 К, оп. 1, а.е. 53, л. 31-61.

² ДА-Смолян, ф. 31 К, оп. 3, а.е. 28, л. 5.

³ ДА-Смолян, ф. 31 К, оп. 2, а.е. 28, л. 5.

ните действия обучението във всички училища да бъде преустановено, а тези, които са открити, да се разпорежи незабавното им закриване, като помещенията им се използват за нуждите на войската." В началното училище в Смолян учебните занимания са възстановени на 11.11.1913 г., а в село Полк. Серафимово, където се водят най-реши-телните боеве на 30.11 същата година.¹

В статистическите сведения на райковската смесена прогимназия до Гюмюрджинската окръжна инспекция за учебните 1912-13 и 1913-14 година в графите за движение на учителския персонал е отбелязано, че "от петимата учители трима са уволнени, защото са закрити скзархийските училища, един – Димитър Левов, записан във войската и един преместен в прогимназията в Дедеагач в интерес на службата."² Пак там на въпросите колко пъти е затваряно през 1912-13 и по какви причини главният учител Георги Тотев отговаря следното: "Два пъти. От 12.10.12 г. до 20.01.13 г. и от 15.02 до 28.03.1913 г. поради войната и по заповед на генерал-губернатора".

През военния период трудно се осъществява организационната и методична помощ поради факта, че Родопският регион минава на три подчинения – Гюмюрджинска и Пловдивска окръжна инспекция, от една страна, и на спархиалните управления и митрополияте от друга.

Създадената нова структура със заповед на МНП и окръжно предписание от 8.10.1913 г. на пашмаклийския наместник – Пашмаклийска околийска училищна инспекция със седалище в гр. Пашмакли (дн. Смолян), има за цел да подпомага и контролира училищно-педагогическата работа в околията. За училищно-административните дейности отделно отговаря Окръжната училищна инспекция в гр. Гюмюрджина, на чието подчинение е и Пашмаклийска учебна околия.³ В богатия ѝ архивен фонд се съхраняват ценни документи, показващи тежките последици от войните върху учебното дело. Още в първия протокол от 24.11.1913 г. на учителската конференция е отбелязано, че на девет училища не са назначени главни учители. Освен това присъстващите учители от Смолян, Райково, Устово, Левочево, Чокманово, Смилян, Пещера и Турян се оказва, че нямат новия закон за народна просвета и това принуждава околийския инспектор Христо Бонев да прави обстойно разяснение на по-важните членове от него.⁴ По другите точки от дневния ред – материалното осигуряване и издръжка на училищата и прилагане принципа на задължителното обучение, се препоръчва да се изиска парична помощ от църковно-училищните настоятелства и се устройат през годината детски утра и вечеринки и се приберат бедните деца, като им се раздадат даром учебници и пособия.

¹ ДА-Смолян, ф. 11К, оп. 1, а.с. 2; ф. 43К, оп. 1, а.е. 45; ф. 123К, оп. 1, а.с. 22.

² ДА-Смолян, ф. 31К, оп. 2, а.с. 28, л. 28.

³ ДА-Смолян, ф. 141К, оп. 1, а.с. 119, л. 2.

⁴ ДА-Смолян, ф. 141К, оп. 1, а.е. 37, л. 2.

Дават се и указания за прехвърлянето на църковни имоти на училищата, както и за намиране други средства за издръжка на училищата.

В края на 1913 г. и началото на 1914 г. учителските съвети на извънредни заседания на двете устовски, двете райковски и момчиловското училище разискват със загриженост всички мерки, които се вземат за прибирането на бедните ученици и за спиране на големия брой отсъствия. Стига се до извода, че учебната година е ненормална, има голямо изоставане в преподаването на учебния материал и затова се взема решение да бъде "подбран и разпределен планомерно за да може да се мине по-важната материя по всички предмети".¹

Църковно-училищните настоятелства и общините от епохата на Възраждането и след Освобождението продължават функциите на обществени институции за развитието на новото българско образование. Във връзка с това в окръжно от 30.11.1913 г. Пашмаклийският училищен инспектор Христо Бонев пише, че "...до избирането на титулярни членове на училищните настоятелства грижите за училищата се възлагат на общинския съвет или тричленната комисия в селището и главните учители с кметовете да вземат всички мерки за навременно снабдяване с печки и отопление, за да не се допуска в бъдеще учениците да носят дърва в училище."²

Въпреки тежките военновременни условия в централните селища на околията, където работят активни учителски сили и общините финансово ги подкрепят, училищата продължават нормална учебна дейност. Там се откриват допълнителни курсове, а с решение на Митрополията и българската черковна община в Долно Райково към трикласното училище се открива и пансион с годишна такса от 5 лири, която да се внася на три пъти в годината. Със заповед № 1667/21.10.1913 г. МНП постановява общината в Райково да внесе и за издръжка на учителския персонал за учебната 1913-14 г. сумата от 1200 лева.³

Прекъсванията на учебните занятия на училищата в повечето случаи до пет месеца, мобилизирането на учители във войската и неусвоенният материал води и до слабия успех в края на учебната 1912 година. В основното училище в Долно Райково от общо 95 ученици в по-горно отделение минават само 26, а 69 остават. В горнорайковското от 111 минават 30, а 81 остават.⁴

Учебно-методична работа, материална база, учители

И във военния период в по-голямата си част началните и класни училища продължават да организират учебно-методичната работа спо-

¹ ДА-Смолян, ф. 141К, оп. 1, а.е. 37, л. 11, 24, 25, 35.

² ДА-Смолян, ф. 141К, оп. 1, а.е. 119, л. 2-3.

³ ДА-Смолян, ф. 31К, оп. 2, а.е. 16.

⁴ ДА-Смолян, ф. 31К, оп. 1, а.е. 7, л. 43.

ред приетите от 1910 и 1911 година Екзархийски правилник и програма за работа на българските училища поради ненавременното получаване на Новия закон за народното образование. На негова основа околийският училищен инспектор изготвя инструкции от ноември 1913 година за управление и уредба на основните училища, като се въвежда задължително обучение на всички български поданици от 7 до 14-годишна възраст и задължителна архивна документация, състояща се от главна книга, дневник и летопис на училището.

Според член 106 от Закона за народното образование за в бъдеще издръжката на основните училища ще е в задължение на всяка община, която трябва да основе училищен фонд. С отделянето на училището на първо време се налага да се използват църковно-училищните имоти и доходи, които в бъдеще ще се прехвърлят във владееене на училищните общини.¹

Нов момент в учебно-възпитателната работа на българското училище след 1912 г. е и създаването на първите форми на съвместна родителско-учителска дейност – т.нар. “родителско-учителски дружби”. Причините за това са новите условия и преоценката на ценностите, които засягат семейството и училището след войната. С окръжно № 16207/18.08.1914 г. МШ до директорите на пълните и непълни училища, окръжните училищни инспектори, главните учители и председателите на народните училищни настоятелства се препоръчва в тази насока да се направи следното: “На първо място инициативата за срещи между родители и учители да се взема от училищните съвети и училищните настоятелства, които предварително съставят дневния ред на срещите. Предвид значението на тази инициатива се задължават горепосочените лица да изпращат рапорти за постигнатите резултати.”²

По подобие на училищата от свободна България и тук в по-големите селища се провеждат педагогически и методични сбирки, но за организирана квалификация на учителите от Средните Родопи може да се говори след 1912 г.

Пашмаклийската училищна инспекция с подкрепата на околийския наместник и военните власти вземат всички необходими мерки за навременното откриване на всички български народни училища през учебната 1913-14 г. За тази цел до кметовете се изпраща окръжно № 2046/10.10.13 г. за поправка и ремонт на училищните здания, а там, където няма, да се насмат и да се набавят необходимите учебни пособия.³ Въпреки положените усилия от училищните и административните власти материалната база на училищата в района, покъщината и учебните помагала са в лошо състояние и са недостатъчни. В доклада училищният инспектор А. Костов за учебното дело в Ахъчелебийски

¹ ДА–Смолян, ф. 141К, оп. 1, а.е. 119, л. 1-2.

² ДА–Смолян, ф. 186К, оп. 1, а.е. 1, л. 13.

³ ДА–Смолян, ф. 11К, оп. 1, а.е. 2, л. 65.

ред приетите от 1910 и 1911 година Екзархийски правилник и програма за работа на българските училища поради ненавременното получаване на Новия закон за народното образование. На негова основа околийският училищен инспектор изготвя инструкции от ноември 1913 година за управление и уредба на основните училища, като се въвежда задължително обучение на всички български поданици от 7 до 14-годишна възраст и задължителна архивна документация, състояща се от главна книга, дневник и летопис на училището.

Според член 106 от Закона за народното образование за в бъдеще издръжката на основните училища ще е в задължение на всяка община, която трябва да основе училищен фонд. С отделянето на училището на първо време се налага да се използват църковно-училищните имоти и доходи, които в бъдеще ще се прехвърлят във владееис на училищните общини.¹

Нов момент в учебно-възпитателната работа на българското училище след 1912 г. е и създаването на първите форми на съвместна родителско-учителска дейност – т.нар. “родителско-учителски дружби”. Причините за това са новите условия и преоценката на ценностите, които засягат семейството и училището след войната. С окръжно № 16207/18.08.1914 г. МШП до директорите на пълните и непълни училища, окръжните училищни инспектори, главните учители и председателите на народните училищни настоятелства се препоръчва в тази насока да се направи следното: “На първо място инициативата за срещи между родители и учители да се взема от училищните съвети и училищните настоятелства, които предварително съставят дневния ред на срещите. Предвид значението на тази инициатива се задължават горепосочените лица да изпращат рапорти за постигнатите резултати.”²

По подобие на училищата от свободна България и тук в по-големите селища се провеждат педагогически и методични сбирки, но за организирана квалификация на учителите от Средните Родопи може да се говори след 1912 г.

Пашмаклийската училищна инспекция с подкрепата на околийския наместник и военните власти вземат всички необходими мерки за навременното откриване на всички български народни училища през учебната 1913-14 г. За тази цел до кметовете се изпраща окръжно № 2046/10.10.13 г. за поправка и ремонт на училищните здания, а там, където няма, да се наснат и да се набавят необходимите учебни пособия.³ Въпреки положените усилия от училищните и административните власти материалната база на училищата в района, покъщината и учебните помагала са в лошо състояние и са недостатъчни. В доклада училищният инспектор А. Костов за учебното дело в Ахъчелебийски

¹ ДА–Смолян, ф. 141К, оп. 1, а.е. 119, л. 1-2.

² ДА–Смолян, ф. 186К, оп. 1, а.е. 1, л. 13.

³ ДА–Смолян, ф. 11К, оп. 1, а.е. 2, л. 65.

район от 15.06.1912 г. пише следното: “Устово – войната отне възможността на двете махали (Николаевската и Богородичната) да направят общо училищно здание. Горно Райково – старата училищна сграда абсолютно негодна вече за нищо. За временно училищно помещение служи една безстопанствена къща – тясна, преградена с дъски. А само в училището в Долно Смолян в началното училище са доставени следните помагала: компас, стъклена и смолена пръчка и карта на Балкански полуостров.”¹ В селата Славейно, Петково и Бостина удовлетворяват временно нуждите, но пък учителите са с малък опит и ниско образование и затова училищният инспектор заключава, че при тези условия е немислимо да се подобри и подтикне учебното дело.

Учебното дело в българомохамеданските райони

Още в първите месеци след Освобождението възниква и сложният проблем за отношението на новата власт към българомохамеданското население в Среднородошието. Най-напред в българомохамеданските села се изпращат свещеници и учители. Пристъпва се към откриване на нови училища. Пръснати на големи пространства по махали, българомохамеданите трудно се поддават на културно въздействие. Обстановката и животът по техните села “са колкото печални, толкова и мизерни”. До войната тук има само турски училища. Училищни сгради почти няма, доколкото ги има в по-големите села, те не са нищо друго освен шлевни, негодни за нищо – пише в доклада училищният инспектор А. Костов.² Почти във всяко село, където е имало джамия, прилепена е и една малка сграда за учениците. Тук ходжата ги обучава “най-примитивно на четмо и писмо по корана”. В по-важните села обезателно има дълги сгради, прилични на ханчеста, служещи за медресета – духовни училища. В тях се пълнят главите на малките и големите само с “познания от корана” и закрепване фанатизма в мюсюлмански дух. И в това отношение трябва да се признае, е направено много.³

Нито една от тези училищни сгради не отговаря на предназначението си при повите нужди. Само някои от тях могат да се приспособят при ремонт. При неуреденото положение на селските общини, без никакви приходи, не е могло да се очакват средства за ремонтване. За училищни пособия и помагала и дума не е могло да става. В турско време “депата седели на земята, най-много на рогозки”.

До лятото на 1913 г. в Ахъчелебийска околия българските власти успяват да открият около 17 училища при близо 120 българомохамедански села, централизиранни в 22 общини. Най-големи затруднения административните органи имат при осигуряване на учители в тези

¹ ЦДИА, ф. 945К, оп. 1, а.е. 53, л. 31-61.

² Пак там.

³ Пак там.

райони. Поради липса на кандидати в Ардинско няма отворени училища. По тази причина след приключване на учебните занятия тук са командировани преподаватели от Ахъчелсбийски район. Но при мизерните условия и ниските заплати голяма част от тях напускат преждевременно. Проблемът частично се разрешава, когато МНП изпраща по тези места бивши екзархийски учители от Македония и Одринско.

Тласък в българското училищно дело в българомохамеданските райони могло да се даде със спешни мерки за промяна и подобрене на икономическото и социалното им положение. За насърчаване на това население трябвало да се създаде поминък, като се привлекат за строителство на обществени постройки, пътища и др. Необходимо било и околийските власти да ги облекчат с някои данъци, като им се раздаде семе за посев и се отпуснат кредити. Спрямо новите български поданици на първо време било необходимо да се прилага покровителствена система. Основата е поставена в Родопите. Остава по-трудното: с умни мерки, тактичност, подкрепа от всички органи да се създава и гради това дело.

През трудните военни години за преодоляване кризата в просветното дело на Средните Родони заслуга имат учителите от Одринско и Македония. Това са високообразовани учители, завършили педагогическите училища в Одрин, Солун, Серес и др. В Смолян са назначени Александър Стрезов от Дебър, Илия Василев от Охрид, Мария Ярцева от Кукуш, Дамян Йосифов от Дебър.¹ В с. Славейно работят Кръстю Бурков от гр. Скопие, Димитър Божиков от Демир Хисар, Божия Чичиклиева от Кукуш и Фаня Иванова от Кичево. Част от тях остават да учителстват и след войните.

Класните учители, подпомагани от настоятелствата и общините, поддържат читалищата, създават библиотеки и културно-просветни дружества. Като цяло българското учителство от този край най-активно участва в националноосвободителното движение и войната за освобождението от турско владичество през 1912 г. Сред тях са Димитър Левов от Райково, Вълко и Пею Шишманови от Славейно, Христо Караманджуков от Чокманово и много други², които са създателите на Македоно-одринската революционна организация в Среднородопието и участници в Илинденско-Преображенското въстание.

В последвалите две войни – Втора Балканска и Първа световна, управляващите политически сили в България показват неспособност да решат големите национални въпроси. Националната култура и нейните най-важни институции – образованието и училището – преживяват тежка духовна криза. В търсенето на начини за извеждане на

¹ ДА-Смолян, ф. 43К, оп. 1, а.е. 45, л. 1-2.

² ДА-Смолян, ф. 197К, оп. 3, а.е. 1, л. 11.

нацията от разочарованието и нихилизма Министерството на просвещението предприема организирането на големи тържествени юбилеи. С тях се цели възвръщане вярата в историческите ценности на българската нация и преданост към държавата. В такъв дух са и окръжните на Поморджинския окръжен инспектор и министъра на образованието от 17.10.1913 г. и 21.08.1914 г. № 12353 и № 1661 до всички подведомствени им учреждения: "Сега е тъкмо моментът нашият учител да влесе борческата си душа в младото поколение. С такава мисия нека всеки учител да понесе кръста на своя възпитателен дълг. На него със своя авторитет и традиционно право се налага да застане начело на всяко дело за подкрепа на националния дух."¹ Тържествените ритуали при откриване и завършване на учебната година и държавните празници целят укрепване на българското самочувствие. Празникът на светите братя Кирил и Методий се превръща от религиозен в училищен празник на българския патриотизъм и национално достойнство. В протокола от 29.04.1914 г. на Пашмаклийската околийска училищна инспекция се дават интересни сведения за организирането на такова тържество: "Предмет на това събрание бе въпроса по разменените мисли за по-тържествено отпразнуване на всенародния празник – светите братя Кирил и Методий, което да следва по тоя ред. 1. Черковната служба ще се извърши в двете черкви. 2. Молебният ще се извърши на общинския площад в 9.00 часа. На него да присъстват всички власти, учащи и населението. 3. След обяд тържеството да започне на същото място в 3.00 часа. Да се направи бюфет на площада, приходите от който да бъдат в полза на училището. Пуснатият дискос също в полза на училището. 4. Да се покани населението с учащите се от Райково да вземат участие в празненството. По време на тържеството ще свири военната музика на 21-и пехотен Средногорски полк"².

И така, независимо от тежките социално-икономически условия на военновременния период, сложното взаимодействие и приобщаване на среднородопското образование и училище към това на свободна България – то запазва възрожденския си характер и съхранява българския национален облик.

¹ ДА–Смолян, ф. 186К, оп. 1, а.е. 1, л. 14.

² ДА–Смолян, ф. 141К, оп. 1, а.е. 37, л. 37.